

nađu je činjenica da se upravo nimalo pažnje nije posvetilo ekonomskim pitanjima³² u vrijeme narodnog preporoda, koja su bila neobično aktuelna i u mnogome utjecala na društveni razvitak.

Ono što zavređuje osobitu pažnju, to je znatan dio objavljene arhivske građe, koja će bez sumnje pridonijeti daljnjem radu na proučavanju novije historije Dalmacije, o kojoj se dosad u našoj historiografiji zaista premalo pisalo.

Ivan Jelić

SLAVKO GAVRILOVIĆ, SREM U REVOLUCIJI 1848—1849, POSEBNA IZDANJA SAN CCCLIX, Beograd 1963, str. 386.

Zbog velikog značenja, dinamike i brojnih još nerešenih problema, revolucija 1848—49. u Vojvodini navela je i navodi mnoge naše istoričare da se njome pozabave. Svakako je i to jedan od razloga što se Sl. Gavrilović rešio da je izučava. Ne bez osnova, on smatra da pokret u Sremu 1848—49. ima revolucionarni karakter zato što je njegovo seljaštvo postavilo zahtijev za radikalnom agrarnom reformom i što se za nju borilo na revolucionaran način. Imajući na umu takvo posmatranje događaja u Sremu 1848—49, a znajući da se pisac već punih 10 godina bavi problemima agrara i seljačkih nemira u Slavoniji i Sremu u XVIII i prvoj polovini XIX v., postaje nam jasno da je on svojim naučnim preokupacijama u izučavanju sela i seljačkih nemira ostao dosledan i da je to osnovni razlog zbog kojeg se prihvatio da piše ovu monografiju.

U toku zadnjih godina se pozabavio događajima iz 1848—49. pišući o agrarnim nemirima u Križevačkoj, Varaždinskoj, Požeškoj i Virovitičkoj županiji. To su članci koji bogatstvom nove građe u mnogome dopunjuju i rasvetljavaju događaje o kojima se dosad znalo uglavnom ono što je još 1925. A. Jelačić napisao u svojoj disertaciji: Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji godine 1848—1849.

Za pisanje studije koju prikazujemo pisac je osim objavljene građe iskoristio građu iz arhivâ u Zagrebu, Beogradu, Sremskim Karlovcima, Novom Sadu, Đakovu, te Državnih arhiva u Beču i Budimpešti.

Da bi objasnio istorijske uslove u kojima je došlo do pokreta u Sremu 1848—1849, G. je smatrao da je neophodno obraditi ekonomsko-socijalni i politički razvitak te pokrajine od kraja XVIII. st. do revolucije 1848. To nije bio nimalo lak poduhvat, jer o tom periodu istorije Srema ne postoji ni jedna ozbiljnija i pažnje vredna studija. Pisac je bio prinuđen da čitav privredni i društveni razvitak Srema od 1790—1848. obradi na osnovu izvora i na temelju sopstvenih radova. Pri tom su, zbog bogatije građe, mnogo iscrpnije napisane strane o provincijalnom delu Srema od onih u Vojnoj granici. Podaci o građanstvu su oskudniji, premda je pisac uložio maksimalne napore da rekonstruiše stanje gradske privrede i njenog stanovništva. Opšte privredni zastoj Srema u prvoj polovini XIX v., u odnosu na uspon iz druge polovine XVIII st., i opadanje broja stanovništva ne samo u provincijalu već i u Vojnoj granici, po piscu su osnovni uzroci revolucije. Brojni statistički podaci i uporedne šeme nedvosmisleno potvrđuju ove autorove zaključke. Nedovoljno razvijenim građanstvom pisac objašnjava političko mrtvilo u Sremu do revolucije 1848. Predstavnici ilirskog i mađaron-

³² Samo dva članka, koji imaju uglavnom prigodni karakter, tretiraju ekonomsku problematiku: B. Stulli, Ekonomsko-društvene prilike u Dalmaciji u XIX stoljeću, D 1962, br. 3—4, str. 3—11; O. Fijo, Narodni preporod u Dalmaciji i pomorstvo, RIJA 1961, sv. 8, str. 171—182.

skog pokreta bili su ograničeni na uski krug županijskih činovnika, nekih katoličkih popova, neznatan broj trgovaca i intelektualaca. Nedostatak smisla za privredno-društvene probleme sela izolovala je ilirce od seljaštva i stoga njihov pokret nije postao opštenarodni. Politička borba između narodnjaka i mađarona vodila se u Sremu do 1845. oko jezika i činovničkih mesta. Od te godine, kad je Kulmer došao na čelo županije, sve do 1848. stranke vode kompromisnu politiku. U gradovima po Granici i u županiji javlja se srpski narodni pokret koji se ugledao na mađarski, prema kojem je stupio u opoziciju tek uoči revolucije. Srpski pokret bio je podvojen, jer je u njemu postojalo konzervativno i liberalno krilo.

U glavi o političkim i socijalnim borbama u Sremskoj županiji u proleće 1848 (94—144), G. je izneo dosad nepoznata zbivanja iz agrarno-socijalnog i nacionalno-političkog života koja su se uzajamno prožimala. U toj fazi pokreta nosioci političke borbe bile su narodnjačka i mađaronska grupa, sastavljene pretežno od županijskog činovništva, sveštenstva i građanstva. U borbi ovih dveju grupa feudanci su se držali po strani, ali spremni da priđu onima koji bi odlučnije branili njihove posede i preostale feudalne prerogative. I narodnjaci i mađaroni nastojali su da pridobiju seljaštvo koje je postalo važan faktor u socijalnom i političkom zbivanju. Međutim, predstavnici obeju stranaka bili su tesno vezani za feudalni sistem i nisu se toga ni mogli ni hteli staviti na čelo agrarne, a još manje na čelo buržoasko-demokratske revolucije. Kad seljaci pokušavaju sami da izvrše eksproprijaciju velikih poseda, obe stranke istupaju protiv njih. U proleće 1848, kao novi faktor u političkim zbivanjima u Sremu, pojavio se srpski vođovski pokret. Srpski seljaci shvatili su borbu za Vojvodinu kao borbu za zemlju pa su »u odnosu na Vojvodinu spajali svoje socijalno-ekonomske ciljeve sa nacionalnim težnjama srpskog građanstva i sveštenstva« (141). Pisac konstatira da su među seljacima bili najborbeniji oni najsiromašniji: kontraktualisti, prnjavorci i bezemljaši, ali da su i bivši sesionalci dolazili u sukob sa spahijama, jer su zbog nerešenih pitanja šume, paše, krčevina i regalnih prava želeli da se razbije feudalni posed.

Nove podatke doneo je pisac i u poglavlju o narodnom pokretu i pobuni u Sremskoj Vojnoj granici (145—164). Centri pokreta u Granici bili su Mitrovica i Karlovci. Sela iz županije, oslobođena feudalne vlasti, i emisari iz Srbije, koji su krstarili Sremom i vodili antimadžaronsku propagandu, uticali su na širenje pokreta u Granici. Presudno ulogu u pokretanju graničara odigrala je težnja mađarske vlade da potčini Vojnu granicu, kao i odluke majske skupštine i napad Hrabovskog na Karlovce. Gavrilović je opisao dramatičnu i revolucionarnu borbu srpske građanske i vojničke mase oko razbijanja Vojne granice, koja je bila oličenje starog vojno-birokratskog poretka i nacionalnog bespravlja. Posle razbijanja regimente, njena komanda bila je potčinjena Glavnom odboru, koji je nameravao do kraja da je razori, ali je u tome sprečen mešanjem bana Jelačića (164). Banova akcija u Sremu (165—203) bila je, kako tvrdi pisac, sva »u znaku carskih i njegovih nastojanja da se zaustavi revolucionarni proces koji se u to vreme razvijao u petrovaradinskoj regimenti i sremskoj županiji«.

Nasuprot dosadašnjim idiličnim tvrdnjama o odnosima Srba i Hrvata u Sremu, G. donosi arhivske podatke pomoću kojih zaključuje da su u leto i jesen 1848. odnosi između pravoslavnog i katoličkog življa protekli »u znaku čistih, pa mestimično i veoma drastičnih sukoba« (200). Pisac objašnjava da su katolici bili pod jakim uticajem jednog dela svog sveštenstva, oficira i varmeđaša, koji su ostali verni dvoru i lojalni mađarskoj vladi, pa su akcije katoličkog stanovništva usmerili u reakcionarnom pravcu.

U poglavlju: Stvaranje narodnih odbora i odbrana Srema u leto 1848 (203—227) pisac je izneo probleme narodne vlasti i produbljevanje klasne borbe na selu. Osim toga, u ovoj glavi doneti su bogati podaci o vojnoj obavezi, njenom izbegavanju, anarhiji, agrarnim nemirima, narodnim komesarima, o stanju u pozadini i o organizaciji vojnih logora.

Prateći tok pokreta u etapama, pisac i u narednom poglavlju: Pojačavanje klase borbe u Sremu (jesen — zima 1848; 228—272) donosi brojne podatke o klasnoj borbi seljaka za zemlju, šumu i pašu, otporu protiv plaćanja poreza i nizu anarhičnih oblika te borbe (razbojništvo i dezerterstvo).

Na kraju, G. zaključuje da je narodni pokret u Sremu 1848—49. imao mnoge odlike buržoasko-demokratske revolucije koja »nije dovedena do kraja zbog nedovoljne snage i versko-nacionalne pocepanosti građanske klase, jakog uticaja crkvenih krugova na čelu sa Rajačićem u drugoj fazi pokreta i vrlo jakog uticaja sa strane, u prvom redu hrvatskih konzervativaca na čelu s banom Jelačićem, neprijateljskog stava katoličkog stanovništva čije je političko držanje protivrećilo njegovim sopstvenim ekonomsko-socijalnim interesima, a sve je to omogućavalo reakcionarnoj vojno-birokratskoj kasti i elementima vezanim za feudalnu klasu i stare oblike vlasti da ometaju razvoj revolucije, pa zatim da je uguše«(358).

Bez preterivanja se može reći da je pisac uspeo da objasni čitav splet zamršenih zbivanja od revolucije preko anarhije do kontrarevolucije. On je u punom smislu reći mase izveo na scenu i u njima našao prave nosioce pokreta, ne tražeći ih u ličnostima Rajačića i Stratimirovića, što je bio slučaj kod starijih istoričara.

Ali, mora se konstatovati da postoji neujednačenost u datom prostoru, ulozima, značaju i oceni seljaštva u revoluciji, s jedne, i građanstva, s druge strane. Naime, pitanju sela i agrarnoj revoluciji pisac je poklonio znatno veću pažnju no što je učinio sa gradom i građanstvom. Ne poričemo da je srpsko seljaštvo u Sremu svojom borbenošću, nasuprot kompromisnom stavu građanstva, davalo ton čitavoj revoluciji i da stoga zaslužuje više pažnje. Isto tako smo svesni da je pisac raspolagao neuporedivo bogatijom građom za seljaštvo nego za građanstvo. Naslovom studije on se obavezao da problem obradi u celini. Neujednačenost građe nije mu to dozvolila. Činjenica je da seljaštvo u knjizi ima dominantnu ulogu i da zahvata pretežni deo studije. Stoga smo mišljenja da bi delu više odgovarao naslov: Agrarna revolucija u Sremu, nego Srem u revoluciji.

Na završetku možemo zaključiti da je ovo prva iscrpna monografija o jednoj našoj pokrajini u revoluciji 1848—49, a mogli bismo poželeti da Gavrilović proširi svoje izučavanje i na Bačku i Banat. Kao i svi dosadašnji njegovi radovi i ovo delo ima sve odlike dobrog analitičkog rada, koji bogatstvom dosad nepoznate arhivske građe, novim objektivnim zaključcima i ispravkama netačnih tvrdjenja, u velikoj meri obogaćuje jugoslavensku historiografiju.

Vasilije Krestić

IVAN ERCEG, KMETSKO-FEUDALNI ODNOSI NA KOMORSKIM IMANJIMA U VINODOLU I GORSKOM KOTARU NEPOSREDNO PRIJE MARIJOTEREZIJANSKE REGULACIJE. Zbornik Hist. instituta JAZU u Zagrebu 4, 1961, 289—348.

Na području prekokupske Hrvatske velik je dio zemljišnog posjeda bio podvrgnut dugotrajnom izravnom ekonomsko-političkom utjecaju države. To su imanja nekadašnje zrinsko-frankopanske vladavine, na kojima se uglavnom temeljila njihova privredna i društveno-politička uloga u »ostacima ostataka« Hrvatske. U stvari, naslijedivši ženidbenim vezama brojna dobra razgranate obitelji Frankopana, Zrinski su do svoje propasti u uroti 1670. uspjeli zagospodariti gotovo čitavim krajem od Kupe do mora. U toku XVIII st. izdvojeno je nekoliko vlastelinstava iz sklopa zaplijenjenih zemljoposjeda i prešlo u ruke privatnika, kao na pr. Ozalj,

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Tajnik redakcije:

IVAN KAMPUŠ

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB